

En mester fra Tyskland i Amsterdam

Tysk bog om Anne Franks hjemby: en tankevækkende øvelse i ydmyghed og fortidsbearbejdelse

Barbara Beuys: Amsterdam – at leve med fjenden 1940-45
Oversat fra tysk af: Jacob Jonia. København: Informations Forlag, 2014. ISBN 978 87 7514 3740
311 sider. 299,95 kr.

Den tyske journalist og historiker Barbara Beuys (1943) har skrevet en på mange måder væsentlig og vedkommende bog om den tyske besættelse af den hollandske hovedstad under anden verdenskrig. Ikke fordi *Amsterdam – at leve med fjenden 1940-45* bringer så meget nyt til torvs: som så mange andre historiske beretninger bygger bogen på en mængde historiske studier, breve, selvbiografier og andre kilder, men det specielle ved Beuys' bog er dens vinkling af stoffet. Hele bogen igennem sættes besættelsestidens hverdagsrealitet og den snigende nazificering af samfundet i perspektiv ved at referere til samtidens kulturliv. Det vil sige at byens rige musik- og teaterliv, og mange andre slags forlystelser, som cirkus, sportsbegivenheder og kabaret, danner et fast baggrundstæppe for de store historiske hændelser og forløb. Nogle gange holder udviklingen i samfundet trit med det der sker i biografer, koncertsale, værtshuse og knejper, mens der andre gange er kurrer på tråden. På den ene side ser Beuys historien om Amsterdam under den tyske besættelse som en minitureudgave af den store fortælling om anden verdenskrig og besættelsen

som sådan, mens hun på den anden side viser hvor atypisk forløbet egentlig var. Dette samspil gør Beuys' bog interessant og yderst lærerig fordi den er spækket med relevante detaljer og præcise iagttagelser.

To forskellige skæbnefortællinger

Dertil kommer at bogen utilstøttet knytter an til et par aktuelle debatter. For en dansk læser er bogen interessant fordi den lægger sig i kølvandet på diskussionen om Bo Lidegaards *Landsmænd*, som udkom i 2013, året efter den tyske udgave af Beuys' bog. Lidegaards og Beuys' bøger, der i øvrigt begge er oversat til hollandsk, beskæftiger sig med to stik modsatte historier. Mens Lidegaard beskriver hvordan de danske jøder i det store hele klarede skærene, fokuserer Barbara Beuys på det faktum at hovedparten af de hollandske jøder – hvoraf flertallet var bosat i Amsterdam – under besættelsen blev slået ihjel i tyske koncentrationslejre. På bundlinjen er de hårresende tal, at tyskernes dødsmaskineri formåede at deportere næsten hele Amsterdams jødiske befolkning til kz-lejrene, 120.000 personer i alt, hvoraf kun en brøkdel, ikke mere end 5.000, overlevede. Og den omslængende at de hollandske, inklusive de jødiske myndigheder, i allerhøjeste grad selv administrerede deportationerne, er i dag næsten ikke til at fatte. Her er den danske og den hollandske historie, fundamentalt forskellige. Og Beuys' bog prøver – uden i øvrigt at forholde sig til Danmark – at besvare spørgsmålet om hvordan dette lod sig gøre i et land og især en by, som igennem flere århundreder havde været et tilflugtssted for jøder fra hele Europa og hvor antisemitismen

Anmelderredaktion:
Anders Dalsager
Chris Holmsted Larsen
Morten Lundberg
Thomas Wegener Friis

aldrig havde slået rod, sådan som det var tilfældet i flere andre europæiske lande.

Barbara Beuys' bog knytter ikke blot an til den danske debat om *Landsmænd*, men også til en aktuell diskussion i Holland omkring et nyskrevet, stort anlagt multimedieskuespil med udgangspunkt i Anne Franks verdensberømte dagbog der fik urpremiere i begyndelsen af maj måned i år. Stykket hedder kort og godt Anne og spilles i et specielt til formålet bygget teater i Amsterdam. Skuespillerne og forfatterne ønsker at aktualisere den unge jødiske piges skæbne og tiltale et nyt, især yngre, publikum. Også Beuys' bog demonstrerer hvor vigtigt det er at man bliver ved med at fremstille Anne Franks levned, og at hun gør det på en forholdsvis traditionel måde er fint nok. Teaterforestillingen tager derimod helt klart sigte på at fremstille en moderne, tidssvarende Anne Frank ved hjælp af nye fremstillingsmuligheder og oplevelsesmønstre. Også det er fuldt ud acceptabelt. Men det man imidlertid kan spørge er, igen med udgangspunkt i Barbara Beuys' bog, hvad det helt præcis er vi i dag kan lære af historien om udslættelsen af hovedparten af den hollandske hovedstads jødiske befolkning under besættelsen. Er man mere tilbøjelig til at se positivt på tingene, så kan såvel Beuys' bog som det nye teaterstykke om Anne Frank, fortsat åbne folks øjne for de få heltedige individer der gik til modværge og satte deres eget liv på spil da de hjalp andre der var kommet i klemme. Er man derimod mere til sortsyn, så vidner skuespillet og Beuys' bog frem for alt om hvor forfærdelig skrøbeligt det tynde humanistiske og kulturelle fænis i grunden er, når folk kom-

mer under alvorligt pres og barbariet vinder overhånd. I vor egen samtid hvor titusinder flygter fra hus og hjem, for eksempel fordi den pragtfulde by Aleppo, et af de ældste byer i menneskehedens historie trues med at blive jævnet med jorden, har misantroperne lige i øjeblikket nok de bedste kort på hånden.

Mokum

Med det nye teaterstykke om Anne Frank og hendes dagbog imødekommer underholdningsindustrien også nutidspublikummets behov for wow-effekter. Det er der intet odiøst i, men spørgsmålet er hvor meget der er tilbage af dagbogens fortryllende intimitet. Anne Franks hus er med over en million besøgende om året Amsterdams næststørste seværdighed, så heller ikke dér er man på tomandshold med forfatteren Anne Frank. Målsætningen om at skabe nærvær og historisk overblik i en og samme bevægelse løser *Amsterdam – at leve med fjenden 1940-45* meget elegant og effektivt. Bogen handler kun i forbigående om Anne Frank, idet hun er sat ind i et bredere udpluk af amsterdammere, hvis forskellige livshistorier man får fortalt og som dermed giver indblik i hvordan den overordnede historie, som alle stort set kender, udmøntede sig på det individuelle plan.

Beuys indleder bogen med at skitsere hvordan Amsterdam – ligesom København – oplevede en kraftig modernisering i slutningen af 1800-tallet. På trods af at Amsterdam størrelsesmæssigt forblev en forholdsvis beskedent storby, udviklede den sig som et pulserende kulturcenter af international betydning. Denne udvikling fortæller Beuys med udgangspunkt i en af de første social-

demokratiske byrådsmedlemmer i Amsterdam, den jødiske diamantsliber De Mirandas levned. Barbara Beuys hæfter sig ved at De Miranda og hans slægts århundredgamle historie symboliserer at jøderne var en del af byens befolkning på lige fod med alle andre indbyggere "mens de i andre europæiske lande blev diskrimineret, forfulgt og slået ihjel". Amsterdam havde siden 1600-tallet været en destination hvor tusinder af forfulgte jøder slog sig ned, og det er ikke tilfældigt at amsterdammere den dag i dag kærligt betegner deres hjemby som Mokum, som stammer fra det jiddische ord "mokem", hvilket simpelthen betyder "byen".

Efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland i 1933 flygtede mange tyske jøder til Amsterdam, enten midlertidigt i håb om at kunne rejse hjem igen når det hele var overstået, eller for at blive. Iblandt disse flygtninge var også familien Frank, der hurtigt faldt til i byen. Tilflytterne behøvede ikke længe at frygte nazisternes overgreb. Ikke mindst fordi det hollandske nazistparti NSB, der først et par år forinden var blevet etableret, i de første år af dets eksistens ikke havde en antisemitisk dagsorden og tillod sågar jødiske medlemmer. Familien Frank og tusinder af andre tysk-jødiske tilflyttere kunne altså føle sig tryk i Holland – som jo havde været neutral under den forrige verdenskrig – og ikke mindst i den moderne, kosmopolitiske by Amsterdam, hvor der i forvejen var en stor jødisk befolkning.

Men alt ændrede sig da Holland i maj 1940 – imod den hollandske regerings forventning – alligevel blev draget ind i krigen. Efter blot fire dage måtte den hollandske hær overgive sig. Den hollandske

kongefamilie og regering gik i eksil i London hvorefter landet kom direkte under tysk forvaltning. I modsætning til Rotterdam havde Amsterdam oplevet selve krigsudbruddet lidt på afstand, og mange troede at det værste var overstået. Men ikke alle amsterdammere var så godtroende, mange forsøgte at flygte, og alene i Amsterdam begik ca. 300 mennesker selvmord da de tyske tropper rullede ind i Holland.

Umiddelbart efter kapitulationen så det ellers ud som om livet gik sin sædvanlige gang: aviserne blev ved med at udkomme, politiet og de kommunale myndigheder blev ved med at udføre deres opgaver. Da chokket efter krigsudbruddet og bombardementet af bl.a. Rotterdam "havde lagt sig, fulgte erkendelsen af ikke at have en jordisk chance mod en sådan fjende. Hollændernes berømmede realitetssans fik folk til at bevare ro og orden, genoptage deres daglige virke og se tiden an".

At der var kommet andre boller på suppen under det tyske styre stod klart for alle og enhver. De hollandske myndigheder og embedsmænd var frem for alt interesseret i at opretholde ro og orden for ikke at provokere de nye magthavere og derfor blev det også det hollandske politi der fik som opgave at yde bistand da man begyndte at anholde tyske politiske flygtninge, hvoriblandt en del jøder, og fik dem sendt til Tyskland. Snigende, skridt for skridt, blev der i de efterfølgende fem år af besættelsesmagten udstedt den ene bestemmelse efter den anden. Allerede i efteråret 1940 fik samtlige offentligt ansatte i Holland uden varsel forelagt en erklæring de skulle skrive under på om at man ikke var jøde, sådan som nazisternes racebe-

stemmelser definerede begrebet. Selvom ingen kunne formode hvad denne erklæring ville føre med sig, så var det alligevel det første skridt på vej til en udgrænsning af jøderne fra resten af det hollandske samfund. For dem der havde set hvad der var sket i Tyskland et par år tidligere, var det skriften på væggen.

Selvforvaltning som terrorregime

Det er, set i bakspejlet, hjerteskrærende hvor godtroende de fleste mennesker åbenbart var. Ifølge Beuys er der flere mulige forklaringer for denne naivitet. En mulighed grund er at der var tale om en vedvarende undtagelsessituation som var svært at lodde og ingen kunne danne sig et samlet overblik over situationen. Tyskernes politik blev styret af andre overvejelser og fulgte andre tankemønstre end man var vant til. De færreste kunne forestille sig hvad meningen med det hele egentlig var. Desuden benyttede tyskerne sig af en udspekuleret, flerstrengt strategi der gjorde at det hav af forordninger der blev udfærdiget, ikke ramte hele befolkningen på samme måde. Og det hele foregik efter en komplet uigennemskuelig logik. En tredje – og måske den mest perverse grund til at folk blev fuldstændig rådvilde – var at tyskerne, godt hjulpet af de lokale myndigheder, tvang ofrene til selv at administrere deres egen undergang. For at varetage jødiske interesser og "for at spare liv" oprettede man i Amsterdam "Det jødiske Råd", som bestod af prominente jøder, og som hele vejen igennem forblev "trofast mod den hidtidige linje: samarbejde med tyskerne – for at forhindre det værste".

Men "det værste" skete alli-

gevel. Godt og vel to år efter tyskerne havde meldt sig i Amsterdam, begyndte de første tog at køre fra Amsterdams hovedbanegård til mellemstationen Westerbork, en kz-lejr i det østlige Holland, og derfra videre "østpå" under påskud af den såkaldte "arbejdstjeneste". Det Jødiske Råd traf beslutningen om hvem der skulle af sted for at opfylde de kvoter som tyskerne krævede, og rygterne om de såkaldte gaskamre blev afvist af Det Jødiske Råd som "utroværdig og antitysk propaganda". Rådet udførte opgaverne minutøst og betalte tyskerne trofast for bl.a. kontormidler og transportomkostningerne til de opsamlingssteder, hvorfra folk blev sendt videre til kz-lejrene.

Tyskernes nederlag ved Stalingrad, foråret 1943, gjorde ikke situationen bedre i de besatte lande. Presset på Det Jødiske Råd øgedes yderligere, og også andre befolkningsgrupper fik tyskernes voldsherredømme at mærke. Flere og flere mænd blev tvunget til at arbejde i Tyskland mens levnedsmiddelforsyningen og andre livsfornødenheder blev rationeret, razziaerne kunne komme som lyn fra en klar himmel og standretslige henrettelser var ved at blive hverdagskost. Langt de fleste amsterdammere forsøgte at klare sig helskinnet igennem krigen, mens et mindretal ydede modstand i en eller anden form. Flere hundreder mennesker blev fængslet, tortureret, sendt til straffelejre eller simpelthen henrettet til skræk og advarsel.

Beuys' bog fortæller flere gribende og tragiske personlige historier. Midt i bogens tunge nederlagsstemning er omsig-gribende håbløshed er der dog heldigvis også enkelte lysglimt. For eksempel et afsnit som handler om personalet på en

vuggestue der, lige for næsen af tyskerne, formåede at redde et antal spædbørn, og få dem anbragt hos plejeforældre. Som så mange andre, inklusive Anne Frank, gik også disse småbørn “under jorden”.

Den sidste krigsvinter

Det grusomme facit blev at den tyske besættelsesmagt i samarbejde med de hollandske myndigheder, politi og jødiske organisationer i løbet af kun 14 måneder havde sørget for at over 120.000 jødiske amsterdammere var blevet deporteret. Og heraf blev langt de fleste umiddelbart efter deres ankomst i Auschwitz eller Sobibór direkte sendt til gaskamrene.

Det samme skete også for Anne Frank i august 1944. De vestlige allierede tropper var på daværende tidspunkt allerede nået til den hollandsk-belgiske grænse, hvor fremrykningen dog gik i stå. Den sydlige del af Holland var befriet, mens de nordlige provinser, inklusive Amsterdam, blev ved med at være besat og kom til at opleve det der siden skulle blive kendt som “sultevinteren”. En storstilet jernbanestrejke i efteråret 1944 blev af tyskerne besvaret med en blokade af de store befolkningscentre, en politik der i hele dens grusomme enkelhed slet og ret gik ud på at udsulte befolkningen. Blandt andet i Amsterdam begyndte folk at plyndre, spise husdyr og tulipanløg og brækede gulve op for at skaffe brænde. Den systematiske underernæring krævede tusinder af liv, og især unge og gamle amsterdammere blev hårdt ramt. Mange døde af sygdomme som paratyfus eller af ren og skær udmattelse.

På trods af at de tyske tropper i Nordvesteuropa kapitulerede d. 4. maj 1945, tilføjede

den efterfølgende folkefest i Amsterdam alligevel et sørgeligt kapitel til historien om besættelsestiden: en deling tyske soldater der havde skjult sig, åbnede tre dage efter kapitulationen pludselig ild og dræbte 22 festglade amsterdammere der fejrede deres befrielse på Dampladsen. Denne hændelse skete midt i bykernen, på det sted hvor man siden afholder den årlige mindehøjtid for samtlige omkomne under besættelsen i kongeriget.

Og hvad minderne angår, så kan man kun istemme Barbara Beuys, når hun slår fast: “Intet kan gøres godt igen, tilbage står kun forpligtelsen til at bevare erindringer om det, der er sket, og fortælle om det igen og igen”. En opgaven som Beuys, som tysker løfter med ydmyghed og manér.

En by som ikke findes

Amsterdam – at leve med fjenden 1940-45 har en interessant grundstruktur og bogen er som sagt ganske interessant og læseværdig for danske læsere – ikke mindst når man har Bo Lidegaards *Landsmænd* som referenceramme. Seriøse, historisk interesserede læsere må imidlertid acceptere – eller det modsatte – at bogen har et par alvorlige mén, som undergraver dens pålidelighed og brugsværdi. Det skyldes at teksten desværre skæmmes af et utal af fejl, alt fra småting som slå- og stavfejl, til sjusk med årstal, sted- og personnavne. I et historisk værk som dette kan man simpelthen ikke tillade sig sjuske som at forveksle 1929 med 1939, og “Gelder i nord” er volapyk, det skal være “Gelderland i øst”, det hollandske nazistparti hedder NSB og ikke NBS, byen Kewijk findes ikke, og samme person kan ikke hedde Henrik den ene gang og Henk den anden.

De mange fejl udarter sig en gang imellem utilsigtet til at være ret underholdende for den indviede læser; således er den gentagne fejlstavning af byen Scheveningen ret spøj, fordi netop dette bynavn bruges af hollænderne for at afs-løre tyskere – og andre udlændinge – når de prøver at tale hollandsk uden accent. Præcis samme fidus som “rødgrød med fløde” herhjemme. Og når netop dette bynavn forvanskes, kan man nok ikke lade være med at trække lidt på smilebåndene. Men det er selvfølgelig ikke meningen og det undergraver desværre bogens kvalitet og troværdighed at der er så mange fejl i den. Specielt for dem der ikke er så velbevandret i hollandsk sprog og historie og som må fæste deres lid til bogen er dette problematisk.

En anden anke er at Beuys’ ellers veldokumenterede bog fortjener en ordentlig bibliografi og et pålideligt stikordsregister, men også her findes der fejl. Enten er oversættelser fra tysk til dansk, eller fra hollandsk til dansk (især person- og stednavne) mangelfulde eller oversætteren har simpelthen oversat eller glemt at oversætte ting fra tysk til dansk. Forklaringen må helt enkelt være: hastværk er lastværk.

Det korte af det lange er at for et respektabelt forlag, som Informations forlag jo er, og som oven i købet selv er opstået som modstandsavis, er denne sjuskede oversættelse og den mangelfulde forlagsredaktion mildest talt dårlig reklame. Beuys’ ellers udmærkede og læseværdige bog havde fortjent en bedre behandling og emnet større respekt.

Henk van der Liet

Bickerswerf 75

NL-1013 KV Amsterdam

Et fugleperspektiv på PET og venstrefløjen under Den Kolde Krig

Rasmus Mariager (red.): *Politik, historie og jura. Politisk overvågning i Danmark og Skandinavien under Den Kolde Krig. Danish Humanist Texts and Studies volume 42. Det Kongelige Bibliotek & Museum Tusulanums Forlag, 2012, 256 sider, 198 kr. ISBN 978-87-635-3878-7*

Et af de aspekter ved den danske venstrefløjs historie, som har interesseret (og forarget) flest venstreorienterede, er spørgsmålet om, hvorfor Politiet under Den Kolde Krig gjorde sig så store bestræbelser på at overvåge og registrere danske venstreorienterede. Under Den Kolde Krig kunne man selvfølgelig kun komme med et kvalificeret gæt på omfanget af overvågningen og de bagvedliggende rationaler, idet forholdet var hemmeligt af hensyn til statens sikkerhed. Dette hemmelighedskræmmeri skaber myter, konspirationsteorier og store fortællinger uden hold i virkeligheden, og dem har der unægtelig været mange af.

Takket være ikke mindst PET-Kommissionens ti år lange bestræbelser på at vende hver en sten, ved vi i dag langt mere end for få år siden. Kommissionens beretning fra 2009 skabte en gevaldig røre ved udgivelsen og blev endevendt, diskutert og kritiseret. Enhver journalist havde en mening om beretningen, hvilket egentlig er underligt, da den er så lang – over 4600 sider – at det må være meget få, der har tygget sig igennem de 16 bind!

Bogen udkom i 2012 og fik en hård medfart i den borgerlige presse. Kritikken gik på, at bogen ikke indeholdt noget nyt, og at kritikerne ikke kom

til orde. Kritikken er ganske urimelig, men man kan selvfølgelig godt undre sig over, hvorfor PET-kommissionens hårdeste kritiker, Bent Jensen, ikke har fået lov til at fremføre sine indvendinger i en artikel i bogen. Måske takkede han nej til invitationen, hvem ved?

Det gode ved bogen er, at der er noget for enhver smag. Enhver bør unde sig selv at læse de fire korte bidrag, som er skrevet af Regin Schmidt, Johnny Laursen, Jørn Bro og Knut Einar Eriksen – og helst i den rækkefølge. Fælles for de fire tekster er, at de giver et fugleperspektiv på det historiske fænomen "PET's overvågning af den danske venstrefløj under Den Kolde Krig". Resten af bogen er i højere grad tematiske artikler for feinsmeckere, som behandler et afgrænset emne.

Bogen indledes af Rasmus Mariager (RM) med en præsentation af det forløb, som førte frem til nedsættelsen af PET-kommissionen i 1999; en præsentation af de overordnede resultater, som udkom ti år senere; samt endelig den modtagelse og kritik, som beretningen blev mødt med. Hvis ikke man er bekendt med forløbet, er det en fin introduktion. Herefter filosoferer RM kortvarigt over relationerne imellem politik, historie og jura. Det kunne man godt have gjort mere ud af; ikke mindst for at hæve bogen op over det polemiske niveau.

Jørgen Grønnegård Christensen (JGC) forsøger dernæst at sætte PET-kommissionen ind i et større historisk og politisk perspektiv ved at se på selve fænomenet undersøgelseskommissioner. JGC gennemgår hovedtrækkene i de 47 undersøgelseskommissioner, vi har haft siden 1980. Hvem vil dem, hvad vil de med dem, og

har de den opdragende effekt på magthaverne, som vi bilder os ind eller håber på? Det er nogle af de centrale spørgsmål, der besvares i denne meget spændende artikel. Jeg kunne dog godt savne, at JGC på et punkt var gået længere tilbage i tid og havde inddraget Den Parlamentariske Kommission af 1948, som forsøgte at kulegrave besættelsestiden. PET-kommissionens beretning ligger på mange måder i forlængelse af ovenstående tre bind om Justitsministeriet og retshåndhævelsen under besættelsen, og der er i det hele taget mange paralleller mellem de to undersøgelseskommissioner.

Regin Schmidt (RS) var ansat i kommissionen og har brugt ti år af sit liv på at undersøge PET's arkiv. Hans artikel om regeringens lille sikkerhedstjeneste giver et glimrende fugleperspektiv på, hvad PET egentlig var for en størrelse under Den kolde krig. RS redegør for, hvilken politisk og international ramme, man bør se PET's virksomhed i. En af pointerne er, at PET er dybt forankret i Justitsministeriet og i langt højere grad skal betragtes som regeringens og departementschefens forlængede arm frem for at være en del af Politiet langt fra Christiansborg. RS kommer vidt omkring, og der er mange interessante pointer; ikke mindst de afsluttende ord om de langvarige konsekvenser, hvis en regering falder for fristelsen til at føre dobbeltpolitik bag om ryggen på Folketinget og befolkningen.

Morten Heiberg, Jens Vedsted-Hansen (JVH) og Preben Wilhjelm leverer de efterfølgende tre bidrag, som skal læses samlet. JVH havde sæde i PET-kommissionen, men kom i mindretal på de to væsentligste spørgsmål, kommissionen

skulle tage stilling til: overholdt PET de retningslinjer, som var blevet udstukket af politikerne og misinformede tidligere ministre Folketinget i spørgsmål om efterretningstjenestens registreringspraksis? Flertallet i kommissionen ønskede ikke at lade sig omdanne til en rigsret og rejse sag mod tidligere ministre, men afviste JVH's påpegnings af misinformation af Folketinget som et politisk spørgsmål og ikke et juridisk spørgsmål (kort fortalt, det er en meget kompliceret sag). Det springende punkt er i høj grad regeringserklæringen af 1968, hvor man meddelte offentligheden, at personregistrering "ikke længere må finde sted alene på grundlag af lovlig politisk virksomhed". Konklusionen er, at PET overholdt de fortrolige retningslinjer, man modtog fra Justitsministeriet, til gengæld bebrejder JVH både at retningslinjerne var i modstrid med regeringserklæringen, og at justitsministrene misinformede Folketinget om, at PET ikke efterlevede regeringserklæringen.

Preben Wilhjelm deler efterfølgende hug ud til højre og venstre i velskrevet og underholdende stil, men bevæger sig også meget for langt i kritikken af kommissionens beretning. Det er absurd at beskyldte et hold af landets førende forskere for at være dårligere analytikere end Wilhjelm's nystartede journalistikstuderende på RUC. Morten Heiberg giver tilbage af samme skuffe og forsvarede kommissionens fortolkninger i diverse spørgsmål. Absolut velskrevet, men det er stadig åbenlyst, at diskussionen ikke ender der.

Advokaten Axel Kierkegaard stod for de mange afhøringer, kommissionen gennemførte og fortæller kort om forløbene.

Både i Norge og Sverige har den politiske overvågning af venstrefløjen været genstand for store statslige undersøgelser og tidligere medlemmer af den norske og svenske undersøgelseskommission, Knut Einar Eriksen (KEE) og Karl Molin, sammenligner i de efterfølgende to artikler udviklingen i Danmark med den tilsvarende i Norge og Sverige. Molins bidrag handler om kommissionssammensætning og kildegrundlag og er absolut for det smalle publikum, hvormod KEE leverer et glimrende fugleperspektiv og forsøger at forklare de helt overordnede forskelle og ligheder i overvågningen i Norge og DK.

Ifølge Johnny Laursen (JL) var det kommissionens mission at forsøge at forstå de tanker, forestillinger og verdensbilleder, der lå bag aktørernes handlinger. JL redegør for, hvordan trusselsbilledet i PET og regeringen langsomt forandrede sig i løbet af 45 år, og hvordan PET løbende omstillede sig for at kunne imødegå nye og anderledes trusler.

Jørn Bro (JB) forklarer begrebet retssikkerhed og overvågnings komplicerede dilemmaer, der opstår, når staten skal beskytte både staten, demokratiet, borgerne og frihedsrettighederne på samme tid. Afslutningsvis giver JB sit bud på, om PET gjorde det rigtige; løste man opgaven? Om man kan lide hans svar eller ej, er det debat på højt plan.

Bent Blüdnikow kritiserede i en anmeldelse bogen for at være et bevis på universiteternes mangel på åbenhed og intellektuel pluralisme. I mine øjne er bogen det stik modsatte! Et kærkomment produkt af tværfaglighed. Det er sjældent, at universiteternes undervisere i historie, statskundskab og jura udgiver en bog i fællesskab,

men det er meget positivt at opleve, at vi sagtens kan læse hinandens tekster, og at de gensidigt styrker hinanden til en bedre helhedsforståelse.

Kristian Bruhn Henriksen

Transformation – Fra godsbanegård til kulturproduktionscenter

Kirsten Folke Harrits: Transformation – Fra godsbanegård til kulturproduktionscenter. Forlaget Sohn, 2012. ISBN 978-87-7122-060-5. 319 sider, ill.

I årene 2010-12 blev den tidligere godsbanegård i Aarhus, centralt beliggende midt i byen, omdannet til et såkaldt kulturproduktionscenter. Den proces har Kirsten Folke Harrits skildret i bogen *Transformation*.

Harrits har tidligere dokumenteret, hvordan industrielle arbejdspladser er forsvundet eller har ændret funktion, bl.a. bryggeriet Ceres og Aarhus Flydedok. I tilfældet Godsbanegården fik hun opgaven af kommunens kulturrådmænd. Hendes metode er at kombinere fotografi med mange kortere og enkelte lidt længere samtaler med de involverede, herunder såvel bygningsarbejdere som arkitekter og projektleder. Det umiddelbare resultat er en meget flot bog, med ca. 300 farve- og sort-hvid-fotos samt tekst på både dansk og engelsk.

Hvad billederne angår, så spænder de fra det æstetisk iøjnefaldende til det lidt mere ordinært registrerende. De flotteste og billedmæssigt mest spændende fotos er dog hovedsageligt at finde blandt dem, der har arkitekturen eller byg-

ningsmæssige detaljer som motiv. Det er ikke så svært at forstå, for både de gamle bygninger fra 1923 og en nyere, tilføjet fløj rummer mange gode motiver. Derimod er billederne af de arbejdende mere nøgterne, ofte taget i helfigur og på lidt afstand. Her kunne fotografen med fordel være gået tættere på. Der savnes også billeder af, hvad der foregik på arbejdspladsen mellem de konkrete opgaver – eksempelvis er der ikke et eneste billede inde fra en skurvogn.

Bogen vil meget. Den vil diskutere vores omgang med bygningskulturen og de overvejelser om bevaring og fornyelse, sådan et projekt stiller. Den vil vise arbejdsliv på byggepladsen, med fokus på glæden ved det gode håndværk – og frustrationer over dårlig ledelse. Og den vil dokumentere den konkrete om- og nybygning, med blik for både helhed og detaljer, på en visuelt flot måde. Det er meget, selv på 319 sider, så der må naturligvis vælges ud og fokuseres.

I sin disposition følger bogen arkitekturen: først restaureringen af den oprindelige hovedbygning, dernæst de to store haller og endelig den helt nye bygning. For hver del gøres nedslag i udvalgte dele af byggeriet, som beskrives nærmere, eksempelvis kobberdækningen af hovedbygningens tårne eller støbningen af tagfladerne i beton på den nye bygning. Vi hører arkitekten redegøre for nogle af sine valg, som f.eks. at lade vægge stå rå og ubehandlede i den gamle hovedbygning. Og vi får glimtvis nedslag i bygningsarbejdernes oplevelser og tanker. Stilen er en blanding af det beskrivende og det mere anekdotiske, og i det hele taget flyder fortællingen let og ubesværet.

Indimellem antydes konflik-

ter mellem f.eks. håndværkere og projektledere. Vi hører også håndværkernes overvejelser over denne type arbejde. På den ene side kan det være fagligt spændende at være med til at restaurere en gammel bygning og måske lære noget om fagets traditionelle metoder. Men omvendt kan det også være langsomt og besværligt arbejde. Som en tømrer forklarer: "Når man går hjem til fyraften vil man jo godt kunne se, at man har lavet noget. Men på sådan en arbejdsplads kan det let tage tre gange så lang tid at rejse en væg som på et nybyggeri – det kan godt være frustrerende." Og så er der lige det med lønnen: det tog sin tid at få den forhandlet på plads. Set udefra må det være smukt og tilfredsstillende at bevare kulturarven. Men som tømreren bemærker: "Får du tilbudt et stykke arbejde, hvor du også kan få nogle bedre priser og akkorder, så trækker det mere. Vi lever jo af det".

Bogens kalejdoskopske stil er både dens styrke og svaghed. Styrke, fordi det gør den afvekslende og let læst. Svaghed, fordi man selv må finde og sammenstykke de pointer, som kan løfte fortællingen op over det konkrete projekt. Som dokumentation af Aarhus Godsbanegårds transformation til kulturproduktionscenter er det dog en glimrende og smuk bog, som både forfatter og opdragsgiver kan være tilfredse med. Nu mangler vi så blot svar på spørgsmålet: hvad er egentlig et kulturproduktionscenter?

Lars K. Christensen

De uværdige som et moralsk problem

John Bertelsen og Birgit Kirkebæk: *Uønsket i Danmark – bortsendt til Amerika. Historien om anbragte, der udstyret med enkeltbillet blev sendt fra Anstalten ved Sakskøbing til Amerika i perioden 1867-1930. SFAH's Skriftserie nr. 55, Sel-skabet til forskning i arbejderbevægelsens historie, ill., 2014, 253 s., 199 kr., ISBN 978-87-87739-54-2.*

“Uønsket i Danmark – bortsendt til Amerika” er skrevet i et samarbejde mellem fhv. lektor John Bertelsen og professor Birgit Kirkebæk – begge med baggrund i specialpædagogikken. De har skrevet et lokalhistorisk værk om anstalten ved Sakskøbing i perioden 1867-1930 med et mikrostudie over 26 anbragte tvangsarbejdere, som fik en billet til Amerika. Værket behandler ud over dette mikrostudie fattiglovgivning, lokalhistorie, fattiggårde, anstaltens hverdagsliv og lægerne på anstalten. I denne periode var anstalten ved Sakskøbing både en arbejds- og sindssygeanstalt. Ofte var løsgænger og tiggeri årsagen til indsættelse på anstalten, men det kunne også være grundet vold og drikfældighed. Forfatterne stødte på stammure i arkivalierne, hvorpå der var skrevet “Amerika” uden nærmere forklaring. Det viste sig, at 27 personer, hvoraf 26 blev sendt af sted til Amerika, havde en sådan påtegning i deres journal. Det drejede sig altså om et fåtal af de institutionaliserede, der blev udstyret med en enkeltbillet fra Lolland til Amerika. Det har ført forfatterne til at stille følgende spørgsmål: Hvorfor blev denne lille håndfuld mennesker sendt af sted,

når langt de fleste blev tilbage på fattiggård eller arbejdsanstalt? Var der med udsendelser tale om deportation eller en ny chance?

Til det første spørgsmål henviser forfatterne til, at de 26 personer, heraf to kvinder, alle var uønskede i lokalsamfundet, hvor ingen ønskede at ansætte dem ved en eventuel udskrivelse fra anstalten. De havde derfor ingen udsigter til et selvopretholdende liv uden for murene. I forhold til det andet spørgsmål redegør forfatterne for, at deportation er en juridisk handling, hvor man får fjernet sine statsborgerlige rettigheder. Udsendelse til Amerika kunne kun ske med samtykke fra den anbragte. Bertelsen og Kirkebæk opererer dog med en bredere forståelse af deportation, og de henviser til, at samtykket var "frivillig tvang", da den anbragte ellers var hensat til at være anbragt på anstalten på ubestemt tid. Dette skal forstås i overført forstand, idet den indsatte ikke skulle vælge mellem Amerika eller anstalten, men fordi den indsatte, som ingen ville ansætte, formentlig ville havne på anstalten igen. Et eksempel herpå var Svend Harald Edvard Sørensen, der sprang fra i sidste øjeblik og alligevel ikke ville rejse til Amerika, hvorefter han blev sendt hjem til sin familie. Han forblev dog en del af systemet, da han efterfølgende blev indsat for henholdsvis vold og tyveri.

Med Svends historie in mente kan man måske sætte spørgsmålstegn ved, hvorvidt deportation er en dækkende karakteristik af udsendelserne. Forfatterne skriver, at beslutningen om udsendelse blev legitimeret med håb om den enkeltes forbedring og chance for at skabe sig et nyt liv. Men her vil jeg indføje, at det måske var

et genuint håb fra anstaltens ledelse, at den enkelte kunne skabe sig en bedre fremtid i Amerika, samtidig med at man skaffede sig af med en omkostningstung og besværlig person for resten af lokalsamfundet. At det kunne være gjort i bedste mening uden de dybere etiske overvejelser om, hvad det var for en skæbne den anbragte havde at vælge imellem.

Det var undtagelsen at blive udsendt. Selvom der kan identificeres fællestræk ved udsendelserne, beroede de på afgørelsen om den enkelte. Kildematerialet hertil giver et sjældent indblik i de udsendes baggrund og forhold, idet arkivalierne bl.a. består af konfiskerede breve sendt af de anbragte til familiemedlemmer. Derudover er det interessant at få indblik i logikkerne af de lokale forvaltningspraksisser i deres forsøg på at blive fri for de (mest) vanskelige indsatte. I den forbindelse er det bemærkelsesværdigt, at Justitsministeriet ikke tillod, at fattigkasserne anvendtes til at udstyre anbragte med en enkeltbillet til Amerika, hvorfor disse skete med baggrund i lokale private indsamlinger. Hele lokalsamfundet gik dermed med til at finansiere en persons omkostninger til rejsen og ekviperingen dertil – oftest blev den udsendte forsynet med nye klæder, landgangspenge, penge til barber etc.

Ud over mikrostudiet af de udsendte fremkommer forfatterne også med interessante perspektiver om den mere generelle institutionshistorie. Hvordan en almindelig arbejdsdag så ud for de anbragte, er kilderne ifølge Bertelsen og Kirkebæk stort set tavse omkring, hvilket må siges at være ret påfaldende – en tvangsarbejdsanstalt, hvor indsatte var tvunget til at arbejde. Det er

også interessant, at anstalten afveg fra lignende institutioner i samme tidsperiode ift. fokus på moralsk kategoriseringer af indsatte frem for diagnosticeringer. En indsat med kaldnavnet "smukke Sjales" blev beskrevet som "defekt aandsløvet degenereret", hvor forfatterne påpeger, at på trods af denne diagnose var notatet holdt i moraliserende vendinger (s. 84). Her kunne jeg godt have ønsket mig en større nuancering, idet såkaldte videnskabelige diagnoser sjældent er støvsuget for moralske vurderinger.

Bogens styrke består uden tvivl i mikrostudiet af de 26 personers skæbner – blot kunne man have ønsket sig denne del endnu mere udfoldet. Imponerende nok har Bertelsen og Kirkebæk kunne spore fem skæbner i Amerika, som tilsyneladende klarede sig godt, ni vendte tilbage til Lolland og blev genindsat på anstalten, og de resterende 12 har ikke kunnet opstøves. Den uværdigt fattige/arbejdsløse er en yderst aktuel problemstilling, og bogen viser med stor tydelighed farerne ved at knytte et menneskes værdighed sammen med arbejde, ligesom de peger på tendensen til individualiseringsforklaringer på arbejdsløshed: "Forholdet mellem de til enhver tid fravalgte og de der fravælger med baggrund i økonomiske overvejelser, politiske beslutninger og med skiftende begrundelser af moralsk og/eller diagnostisk karakter." (s.15). De moralske domme over den arbejdsløse, og afvigende, person var altså med til at foranledige, at man opfordrede folk til at rejse ud af landet. Socialpolitisk viser bogen, at med løsgængerbegrebets store vidde var mennesker uden arbejde bestandigt i fare for at blive opfattet som uvillige og

uværdige. På den måde indskriver bogen sig i en bredere historie om fattigdom og ar-

bejdsløshed i Danmark, og bogen kan dermed være givtig læsning for fagfolk, der be-

skæftiger sig med udsatte i historien.

Cecilie Bjerre